

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ ЖІНОК У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920-ТІ РР.): ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Біньковська Даріна Сергіївна

студентка магістратури,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: 24if.d.binkovska@std.udu.edu.ua

Двірна Катерина Петрівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: dvirnakate@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0085-014X>

***Анотація.** У статті здійснено комплексне дослідження громадсько-політичної активності жінок у радянській Україні в 1920-х роках у контексті соціально-економічних змін періоду нової економічної політики (НЕПу) та вирішення гендерного питання. Доведено, що, незважаючи на офіційне проголошення рівності статей та закріплення політичних прав жінок у Конституції УСРР 1919 року, а також 1925 та 1929 років у практичній площині участь жінок у суспільному житті була обмежена та контрольована радянською владою. Особливу увагу приділено аналізу ролі жінвідділів – структур, створених при партійних органах, які формально мали на меті залучення жінок до управління державними справами, однак на практиці спрямовували їхню активність у межах виконання партійних директив. Розкрито основні напрями діяльності жінвідділів, включаючи боротьбу з неписьменністю, політичне виховання, участь у виборчих кампаніях та допомогу нужденним верствам населення. Досліджено участь жінок у громадських організаціях, зокрема в «Червоному Хресті», «Друзі дітей», МОДРі, ТЗСТ та наукових товариствах. Наведено приклади конкретних форм громадської роботи, якою займалися жінки, таких як опіка над дітьми-сиротами, благодійна діяльність, організація харчових пунктів та просвітницьких заходів. Також проаналізовано зростання представництва жінок у місцевих органах влади під впливом активної пропаганди з боку держави та партії. Належна увага приділена протиріччям радянської політики: з одного боку – формальна емансипація, з іншого – ідеологічний контроль, що обмежував реальні можливості для жіночої самореалізації. Стаття висвітлює трансформацію ролі жінок у новому соціалістичному суспільстві, їхню участь у побудові радянської держави та внесок у розвиток українського громадського життя у 1920-х роках.*

***Ключові слова:** жінки, радянська Україна, 1920-ті роки, громадська діяльність, політична участь, жінвідділи, емансипація, радянське законодавство, гендерна рівність, делегатські збори, виборчий процес, жіночий рух.*

Постановка проблеми. У 1920-х роках, в умовах нової економічної політики та проявів певного лібералізму на шляху побудови соціалістичного суспільства, жінки активно долучалися до громадського та політичного життя. Офіційно проголошена гендерна рівність сприяла розширенню прав жінок, однак на практиці їхня участь у публічній сфері залишалася обмеженою жорстким партійним

контролем. Незважаючи на численні ініціативи, значний пласт жіночої діяльності у радянській Україні залишається недостатньо дослідженим – особливо в контексті участі жінок у радянському державотворенні, роботі в жінвідділах, на місцевому рівні та в громадських організаціях.

Вивчення цієї проблеми дозволяє краще зрозуміти суперечливу природу радянської політики щодо вирішення жіночого питання, а також реальний внесок жінок у розвиток суспільного життя в добу НЕПу.

Мета дослідження полягає в аналізі громадсько-політичної активності жінок у радянській Україні 1920-х років, з'ясуванні їх ролі у трансформації суспільства, розкритті особливостей державної політики щодо жіноцтва в цілому та вирішення гендерного питання, а також визначенні внеску жінок в розбудову радянських інституцій та громадських ініціатив.

Історіографія проблеми. Історіографія проблеми громадсько-політичної активності жінок у радянській Україні 1920-х рр. охоплює дослідження, присвячені участі жінок у партійно-державному управлінні, їхній ролі у громадському житті, а також специфіці радянської гендерної політики.

Серед ґрунтовних праць варто виділити дослідження Е. Д. Емельянової [Емельянова, 1961], яка аналізує діяльність жінвідділів. Пізніше М. Д. Богачевська-Хом'як [Богачевська-Хом'як, 1995] всебічно розглянула участь українок у громадському житті, включаючи і радянський період. Важливою для розуміння державної політики щодо жінок та роботи жінвідділів також є праця М. Бакли [Бакли, 2004].

Значний внесок у вивчення трансформацій соціальної ролі жінок та способів їхнього залучення до політичного життя зробила дослідниця О.О. Кривуля [Кривуля, 2007], а Н. М. Нагорна [Нагорна, 2009] висвітлила механізми функціонування жіночих делегатських зборів як форми політичної активності.

Дисертаційне дослідження «Жінки в громадсько-політичному та соціально-культурному житті УСРР (1920-ті роки)» О. Д. Розовик [Розовик, 2013] є комплексним вивченням ролі жінок у громадсько-політичному та соціально-культурному житті УСРР протягом 1920-х років. У своїй праці дослідниця детально аналізує механізми та форми залучення жіноцтва до радянських соціальних проєктів, зокрема до діяльності громадських організацій та партійних структур, що забезпечує глибоке розуміння масштабу та характеру їхньої участі у трансформаційних процесах того періоду. Дослідження О. О. Коханової [Коханова, 2015] також стосуються цієї проблематики, що поглиблює окремі аспекти її вивчення.

Особливу увагу Н. Ю. Олійник [Олійник, 2015] приділяє правовим питанням проблеми та аналізує наслідки «емансипації по-радянськи». Дослідження М. С. Вороніної [Вороніна, 2019] розкриває освіту як інструмент формування гендерної стратифікації жінок в УСРР у 1920 – 1930-ті роки. Ця праця допомагає зрозуміти вплив освітньої політики на становище жінок у радянському суспільстві. Заслугове особливої уваги робота А. С. Орлової [Орлова, 2020], в якій авторка порівнює радянські кодекси про шлюб та сім'ю 1918 та 1926 років.

У процесі дослідження використано нормативно-правові джерела – зокрема Конституцію УСРР 1919 р. [Конституція, 1919], Конституцію СРСР 1924 р. [Конституція, 1924], Конституцію УСРР 1925 р. [Конституція, 1925], Конституцію УСРР 1929 р. [Конституція, 1929] та офіційні публікації того часу [Заходи].

Виклад основного матеріалу. У 1920-ті роки радянська Україна переживала період інтенсивних трансформацій, що відбилися у всіх сферах життя суспільства. У цей період становлення радянської держави та побудови соціалістичного суспільства громадсько-політична активність жінок була важливим елементом соціокультурного ландшафту. Під впливом принципу гендерної рівності та радянської ідеології, що пропагувала активну участь жінок у будівництві нового суспільства, жінки проявляли активність як у політичній сфері, так і в громадському житті. Однак, на тлі публічно пропагованої рівності, складна соціально-політична ситуація перехідного періоду та загальний контекст авторитарної диктатури означали, що громадсько-політична активність жінок часто стикалася з практичними викликами та обмеженнями. Саме тому, вивчаючи цей період, важливо враховувати як досягнення жіночих ініціатив, так і виклики та протиріччя, що впливали на участь жінок у громадсько-політичному житті радянської України.

Варто зазначити, що у лютому 1920 року В. І. Ленін вказував, що для того, щоб жінка-робітниця досягла рівноправності не лише за законом, а й у реальному житті, вона повинна більше брати участь в управлінні суспільними підприємствами та в управлінні державою [Коханова, 2015, с. 56]. Радянська влада провела радикальні зміни у системі держави та законодавстві, анулюючи попередні закони та інституції, які констатували економічну та сімейну залежність жінок від чоловіків. Офіційні документи та закони 20-х років ХХ століття чітко визначали права та обов'язки жінок у суспільстві, які вплинули на їх участь в політичних та суспільних процесах.

Ще раніше жінки здобули історичне право голосу завдяки важливому документу під назвою «Положення Тимчасового уряду про вибори до Установчих Зборів», який було прийнято 20 червня 1917 року. Цей документ проголосив, що «незалежно від статі, національності, віросповідання всі громадяни мають право голосу» [Емельянова, 1961].

Рівність статі вперше на державному рівні у радянській Україні було закріплено в Конституції УСРР, прийнятій 10 березня 1919 року на III Всеукраїнському з'їзді Рад. Цей принцип знайшов своє відображення у статтях 3, 5 та 22 Конституції, які проголошували однакові юридичні та політичні права для чоловіків і жінок [Орлова, 2020].

Жінки в Українській СРР мали доступ до державних справ, але лише за умови підпорядкування волі пролетарської держави. При цьому, згідно зі ст. 22 Конституції 1919 року, політичні права надавалися лише тим громадянам обох статей, які працювали. Політичні права тісно пов'язувалися з трудовим обов'язком, що відображалося у гаслі «не працюючий не їсть» (ст. 28 Конституції 1919 року) [Конституція, 1919].

Отже, рівність жінок і чоловіків на той час ґрунтувалася не стільки на статі, скільки на трудовій активності. Це стало початком надання жінкам не лише трудових прав та можливостей, але й політичних та громадських. Жінка отримувала рівні права та можливості з чоловіком лише за умови, якщо вона працювала нарівні з ним. Цей підхід став ключовим фактором у залученні жіноцтва до активного політичного та громадського життя, а також до суспільного виробництва.

Варто зазначити також, що згідно зі ст. 20 Конституції 1919 року жінки отримували право голосу та бути обраними до органів влади вже з 18 років. При

цьому, жодні інші фактори, такі як релігія, національність, місце проживання або соціальний статус, не могли вплинути на це право [Конституція, 1919].

Пізніше, Конституція УСРР 1929 року у статті 66 підтвердила, що право обирати та бути обраними до рад надавалося громадянам Української Соціалістичної Радянської Республіки, яким до дня виборів виповнилося 18 років, незалежно від статі, віросповідання, раси, національності, місця проживання тощо [Богачевська-Хом'як, 1993, с. 285].

Жінки в Радянській Україні мали право голосу та бути обраними, але лише за умови дотримання двох умов. По-перше, це зайнятість у домашньому господарстві, тобто жінка мала бути залучена до ведення домашнього господарства. По-друге, забезпечення продуктивної праці, тобто жінка мала сприяти тому, щоб суб'єкт (чоловік) мав можливість продуктивно працювати [Конституція, 1919]. Хоча закріплення виборчих прав жінок у Конституції 1919 року було спрощеним, воно стало значним кроком уперед порівняно з законодавством імперської Росії. Це був важливий етап на шляху до гендерної рівності та надання жінкам більших можливостей у радянському суспільстві. На думку дослідниці О.О. Коханової «значення Конституції 1919 р. полягало і в тому, що вперше принцип рівності статей отримав юридичне закріплення, що було незаперечним досягненням нового устрою у справі емансипації жіноцтва» [Коханова, 2015, с. 48].

Конституція УСРР 1925 року, яка фактично продублювала Конституцію СРСР 1924 року, не мала чітко визначеної гендерної політики, а закріплювала рівність між чоловіком та жінкою як це було у попередній Конституції 1919 року [Конституція, 1925].

Варто зауважити, що жінки, отримавши рівні з чоловіками політичні права та можливості, дедалі активніше долучалися до лав більшовицької партії. Проте, через стійкі дореволюційні гендерні стереотипи, не всі жінки відразу «кинулися» в політичне та громадське життя країни. Більшість чоловіків також не поспішали приймати належним чином зростаючу активність жінок. Однак ці моменти суттєво не впливали на процес емансипації жінок, що продовжувався і надалі.

Незважаючи на офіційне проголошення рівності статей та закріплення політичних прав жінок у Конституції УСРР 1919 року, в практичній площині участь жінок у суспільному житті була обмежена і контрольована радянською владою. Підтвердженням цього є діяльність жінвідділів — структур, створених при партійних органах, які формально мали на меті залучення жінок до управління державними справами, однак на практиці їхня діяльність перебувала під прискіпливим оком владних структур та була інструментом реалізації політики більшовиків.

Втім, однією з ключових сфер, де протиріччя радянської гендерної політики проявлялися найяскравіше, була освіта. Хоча більшовицька влада активно проголошувала доступність освіти для всіх як основу для побудови нового суспільства, у реальності освітні можливості для жінок часто були «вбудовані» у складнішу систему соціальної стратифікації. За результатами дослідження М.С. Вороніної можна зробити висновок, що освітня реформа того періоду була суперечливою, а окремі її аспекти надмірно міфологізовані в історіографії. [Вороніна, 2019].

Офіційні кампанії з ліквідації неписьменності та залучення жінок до шкіл, робфаків та вищих навчальних закладів були покликані створити «нову жінку» – свідомого будівника соціалізму. Проте доступ до освіти не завжди гарантував реальну соціальну мобільність та повну рівність. Вибір професій, до яких заохочувалися жінки, часто залишався у традиційних для них сферах (наприклад, освіта, медицина, легка промисловість), що обмежувало їхні кар'єрні перспективи. Крім того, нерозв'язаність проблеми побуту, брак дитячих садків та ясел створювали додаткові перешкоди для повноцінної участі жінок у навчанні та їхній подальшій професійній реалізації. Таким чином, освіта, хоч і розширювала горизонти для багатьох жінок, водночас існувала в рамках патріархального суспільства, де «нова жінка» часто залишалася в заручниках старих гендерних стереотипів, маючи освіту та кваліфікацію [Вороніна, 2019].

Зауважимо, що після встановлення більшовицької влади в Україні всі жіночі організації, які активно діяли до того часу, були оголошені «буржуазними» та ліквідовувались. На зміну їм створювались жіночі об'єднання, до яких вже недоцільно було застосовувати термін «жіночий рух», адже вони в тоталітарній системі виконували роль інструменту, що спрямовував активність жінок на вирішення виробничих та побутових проблем, підпорядковуючи їх державним цілям [Олійник, 2015, с. 146].

На початку 20-х років ХХ століття в Україні з'являються численні жіночі організації: об'єднання солдатських дружин, союзи дружин робітників та службовців, школи ліквідації неграмотності, проводяться також жіночі делегатські збори тощо. Однак, незважаючи на активну участь жінок у суспільному житті, більшовики не визнавали необхідності існування самостійного жіночого руху.

У 20-х рр. ХХ ст. в Україні майже при всіх губернських та повітових партійних комітетах створювалися жіночі відділи. Початком їх створення став грудень 1918 року. Саме тоді ЦК РКП(б) створив комісію по пропаганді та агітації серед жінок, яка у вересні 1919 р. була реорганізована у відділи партійних комітетів для роботи серед жінок (жінвідділи), а в січні 1920 р. був створений жінвідділ при ЦК КП(б)У. Ці структури фактично ставали єдиною легальною платформою для самореалізації та активної участі жінок у суспільному житті. Основною формою роботи жінвідділів були постійно діючі делегатські збори робітниць і селянок. Також регулярно проводилися з'їзди робітниць і селянок, безпартійні жіночі конференції тощо [Олійник, 2015, с. 146].

Питання діяльності жінвідділів систематично розглядалися на партійних з'їздах, а також під час зборів і конференцій їхніх керівників [Коханова, 2015, с. 66]. Варто згадати про делегатські збори, які згідно спеціального Положення 1920 року використовувалися, перш за все, для політичного та просвітницького виховання. На кожному скликанні делегаток читалися лекції відповідно програми, розробленої Відділом ЦК КП(б)У для роботи серед жінок. По-друге, збори мали на меті теоретичне і практичне ознайомлення з основами радянського будівництва. Участь тут брали всі завідуючі відділами, а делегатки безпосередньо були командировані до різних радянських установ (органів місцевого самоврядування, відділів соціального забезпечення, освіти тощо), щоб детальніше ознайомитися з їхньою роботою через виконання певних завдань або доручень. По-третє, заходи спрямовувалися на залучення робітниць і селянок до активної участі у виробничому

процесі держави. На засіданнях читалися доповіді, які стосувалися виробничих питань, а потім учениць направляли для конкретної роботи до господарчих та професійних органів. І, нарешті, делегатки брали активну участь у політичному, господарському та соціальному житті країни. Наприклад, вони входили на підприємстві, від якого були обрані, до всіх локальних комісій главфабкому на рівні рівноправних членів або з голосом дорадчого характеру [Нагорна, 2009].

Таким чином, через делегатські збори радянська влада змогла здійснити свій вплив, організувати та активізувати жінок. Хоча формально кількісні показники успішності цієї діяльності свідчать про певні досягнення, проте відсоток жінок, які були залучені до роботи делегатських зборів у жіночих відділах, залишався низьким. Наприклад, лише 0,9% жіночого населення СРСР, що складало 620 тисяч делегаток, було обрано у 1927 році (у сільських районах ця частка була ще меншою) [Бакли, 2004, с. 368].

Варто зазначити, що відділи по роботі серед жінок відігравали також і важливу роль у формуванні законодавства, що стосувалося саме жіноцтва. За їх пропозицією партія прийняла доповнення до закону про загальну трудову повинність, які значно покращили життя та умови праці жінок. Суть цих пропозицій полягала у наступному: жінки, молодші 16 років та старші 40 років, звільнялися від загальної трудової повинності; вагітні жінки звільнялися від трудових обов'язків на 8 тижнів до пологів та 8 тижнів після них; жінки, які мали дітей до 8 років, також звільнялися від загальної трудової повинності; жінки, які займалися веденням домашнього господарства та доглядали за 5 або більше членами родини, також звільнялися від трудових обов'язків [Коханова, 2015, с. 66]. Ці зміни законодавства стали значним кроком у захисті прав жінок та сприяли покращенню їхнього життя.

З метою активного залучення жінок до політичної діяльності, жінвідділи розробили комплекс заходів, спрямованих на стимулювання їх участі у виборах до рад та інших представницьких органів. Прагнучи реалізувати на практиці право жінок обирати та бути обраними, жінвідділи використовували різноманітні методи, а саме: проведення індивідуальних бесід з жінками, пояснюючи їм важливість їхньої участі у виборах; організація публічних виступів та демонстрацій, які підкреслювали роль жінок у суспільстві та їх право на участь у політичному житті; публікація статей у журналах та газетах, а також випуск брошур та плакатів, які агітували жінок йти на вибори та голосувати за радянську владу.

Незважаючи на активні заходи більшовицького керівництва залучити жінок до складу партії, протягом тривалого періоду вони залишалися меншістю в її лавах, особливо в її керівництві. Наприклад, у складі партії в Українській СРР українок за походженням було надзвичайно мало. У 1929 році лише 8% жінок-партійців були українками, 8% – єврейками, а переважну більшість (84%) склали росіянки [Богачевська-Хом'як, 1995, с. 337].

В УСРР у 20-і роки ХХ ст. жінвідділи та інші структури очолювали талановиті й віддані справі жінки. На посаді керівниці жінвідділу при ЦК КП(б)У протягом десятиліття змінювалися такі діячки: Конкардія Самойлова, Варвара Мойрова, Олена Кравченко, Марія Левкович, Ольга Пілацька. Ці жінки зробили значний внесок у вирішення проблем жіноцтва в цілому та покращення їх життя. Активну участь у роботі брали також численні жінки з усіх куточків України, серед яких: М. О. Кустелян, О. П. Філіпова, Л. І. Кречет, К. Ф. Зеленська.

Учасниці жінвідділів. 1920-ті рр.

(Джерело: Коханова О. О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20-30-ті рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2015. С. 202.)

Таким чином, діяльність жінвідділів у 1920-х роках була багатогранною, але значною мірою спрямованою на виконання партійних директив. Основними напрямками їхньої роботи були: підвищення рівня політичної свідомості жінок; боротьба з неписьменністю та релігією; залучення жінок до участі у виборах; надання допомоги безпритульним; підготовка жінок до роботи в державних та громадських структурах тощо.

Особливістю діяльності жінвідділів була жорстка їх регламентація з боку Комуністичної партії, яка видавала численні інструкції, директиви, планові показники та квоти, які не завжди враховували специфіку регіону та його населення. Це призводило до того, що жінвідділи мали обмежений вплив на вирішення важливих соціальних проблем, таких як материнство, виховання дітей, культурний розвиток жінок та організація побуту. Крім того, їхня діяльність знаходилась під постійним контролем партійних комітетів, що негативно впливало на їхню самостійність та ініціативність. Однак, з огляду на ці обмеження, робота жінвідділів мала й певні позитивні наслідки, адже їх діяльність сприяла підвищенню політичної свідомості та активності жінок, що мало значення для розвитку українського суспільства.

Після реорганізації партапарату в січні 1930 року, жіночі відділи були ліквідовані, а їхні функції передані до секторів, які спеціалізувалися на роботі серед жінок, відомих як жінсектори. Ці сектори були створені при відділах агітації й масових кампаній ЦК ВКП(б), ЦК Комуністичних партій республік, країв, областей,

міст та районів партії, а також при парткомах великих підприємств [Коханова, 2015, с. 76].

Таким чином, у контексті нової економічної політики (НЕПу) більшовицька влада активно формувала гендерну політику як складову своєї владної стратегії, що сприяла утвердженню радянської політичної культури в Україні. Це забезпечило партії додаткові можливості впливу, оскільки жіноцтво поступово включалося в проєкт утвердження соціалістичного ладу. На відміну від ідей західного фемінізму, який зосереджувався на правах жінки як індивіда, радянський підхід трактував жіноче питання виключно в контексті класової боротьби та глобальної революційної мети. Ключовою особливістю цієї політики стало ідеологічне заперечення та неприйняття будь-якого незалежного жіночого руху, який трактувався як «буржуазний» або «націоналістичний», а отже, ворожий інтересам пролетаріату та соціалістичної революції [Непіпенко, 2019, с. 116-119].

Класовий підхід у вирішенні жіночого питання фактично блокував можливість виникнення будь-яких опозиційних жіночих ініціатив. Гендерна політика більшовицької влади будувалася на принципах патерналізму, де партія позиціонувала себе як головна сила визволення жінок, залишаючи за собою монополію на ініціативу. Будь-які спроби самостійної активності жінок поза межами партійного контролю жорстко припинялися. Основною метою було не стільки створення умов для самореалізації жінок, скільки їхнє залучення до державного апарату та політичне виховання у дусі радянської ідеології. Така модель принципово відрізнялася від досвіду демократичних країн, де жіночі організації функціонували як самостійні інститути громадянського суспільства [Непіпенко, 2019, с. 120].

Важливим кроком впливу на жіноцтво стала державна ініціатива щодо формального включення жінок у політичну сферу. Зокрема, з 1921 року в Україні були розгорнуті активні дії з інтеграції жінок у виборчі механізми, що мало на меті як збільшення їхньої участі у голосуванні, так і сприяння обранню жінок на посади у місцевих органах управління.

1923-1924 роки стали поворотним моментом політичної активності жінок в УСРР. Завдяки організованій пропагандистській кампанії, що велася за участю республіканських та місцевих органів влади, партійних, профспілкових, комсомольських та інших організацій, жінки отримали більше можливостей для реалізації своїх політичних прав. Це призвело до значного зростання їхньої участі у виборчому процесі. У період 1926-1930 рр., згідно статистики, відбувається посилення їх політичної активності, збільшення представництва жінок у владних структурах та їх призначення на керівні посади.

Кількість обраних жінок у міські ради також зросла. У середньому за цей період вони становили на 4-8% більше від загальної кількості. Представництво жінок у міських радах відображало різні соціальні групи жіночого населення. Прикладом є Київська міськрада, яка була обрана у 1929 році. За даними дослідниці О.Д. Розовик, з 1926 до 1929 року тут спостерігалось значне зростання представництва жінок: їхня загальна частка зросла з 12,7% (213 осіб) до 16,5% (330 осіб). Цей ріст був обумовлений, з одного боку, суттєвим збільшенням частки робітниць (з 48,35% до 65,5%), а також зростанням кількості членів і кандидатів КП(б)У серед жінок-членів міськради (з 32,8% до 39,7%). Водночас, частка

службовок дещо зменшилася (з 23,44% до 17,6%), а представництво селянок практично зникло [Розовик, 2013, с. 68].

Досліджуючи питання громадської діяльності жінок радянської України, слід зазначити, що жіноцтво також активно залучалося до роботи різноманітних громадських організацій, де вони могли впливати на вирішення важливих питань. Незважаючи на жорсткий ідеологічний контроль Комуністичної партії над усіма сферами суспільного життя, жінки радянської України відігравали помітну роль у діяльності громадських організацій. Їхня участь, хоча і була інструментом реалізації більшовицької політики, водночас відображала намагання адаптуватися до нових соціальних умов та брати участь у вирішенні нагальних суспільних проблем. Аналіз діяльності таких структур, як «Друзі дітей», Червоний Хрест, Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР) та Товариство землеустрою єврейських трудящих (ТЗЄТ) дозволяє розкрити як масштаби мобілізації жіноцтва, так і специфіку їхньої ролі в радянській системі.

Жінки УСРР у 1920-х роках активно брали участь у різноманітних громадських роботах, серед яких найважливішим та необхідним завданням вважалася допомога дітям, особливо тим, хто втратив батьків та близьких у попередні роки. Осередки товариств «Друзі дітей» діяли по всій території республіки, охоплюючи міста, селища та навіть села. Ці товариства вирізнялися найбільшою кількістю жінок-активісток серед усіх громадських організацій того часу. У 1922 році в УСРР існувало 25 000 товариств «Друзі дітей». Близько 450 тис. людей постійно брали участь у роботі цих товариств, з них 250 тис., тобто більше половини, були жінки. Окрім постійних членів, близько 5 мільйонів людей, переважно жінок та дівчат, були задіяні у заходах та акціях, які організовані цими товариствами [Заходи].

Значна кількість жінок з різних організацій та без партійної приналежності, керуючись високими моральними принципами, брали під опіку дітей, які втратили сім'ї або потребували допомоги. Жінки надавали притулок дітям як у власних сім'ях, так і тимчасово, наприклад, на літній період. Так, у 1927 році під опікою цих небайдужих жінок знаходилося 21,4 тисячі дітей різного віку [Розовик, 2013, с. 112].

Ще однією організацією, у якій жінки України відігравали важливу роль, був «Червоний Хрест». Жіноцтво України мало значне представництво в його керівних органах на всіх рівнях, що відповідало загальній тенденції до зростання жіночої участі у більшовицькій партії та підконтрольних громадських організаціях. Вони брали активну участь в організації та проведенні різноманітної роботи, передбаченої Статутом Червоного Хреста. До прикладу, у жахливі роки голоду 1921-1923 рр. «Червоний Хрест» УСРР, активно збираючи кошти, організовував численні безкоштовні їдальні, щоб допомогти постраждалим від голоду. Так, у розпал кризи ця організація утримувала харчові пункти, які годували десятки тисяч людей щодня [Товариство].

Організація «Червоний Хрест» (ЧХ) також брала ініціативну участь у всеукраїнських широкомасштабних акціях, таких як «Неділі допомоги матері-пролетарці». Ці кампанії були спрямовані на підтримку жінок з робітничо-селянських сімей. Для збору коштів організація використовувала різноманітні методи, включаючи реалізацію благодійних марок, що стало значним джерелом надходжень до фонду допомоги. Окрім продажу марок, ЧХ поширював

Червонохресні значки та встановлював спеціальні урни для пожертв. Зібрані кошти спрямовувалися на закупівлю медикаментів та обладнання для лікарень, що покращувало доступність та якість медичної допомоги для матерів-пролетарок та їхніх дітей.

На IV Конгресі Комінтерну в 1922 році було прийнято рішення про створення Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР). Ця організація ставила за мету надати підтримку борцям за комуністичну справу по всьому світу. Основним її завданням було збирати кошти для надання допомоги революціонерам, лідерам робітничого руху та їх сім'ям, які перебували у в'язницях капіталістичних країн. Ця допомога мала життєво важливе значення для цих людей, адже вони зазнавали переслідувань та були позбавлені свободи за свої політичні переконання. З другої половини 1920-х років спостерігається активне зростання жіночої участі в цій організації.

У 1925 році з метою надання допомоги єврейським переселенцям було створено «Товариство землеустрою єврейських трудящих» (ТЗЄТ). Ця організація відіграла важливу роль у житті людей, які прагнули розпочати нове життя на нових землях. Жінки також активно брали участь у діяльності ТЗЄТ, складаючи значну частку її членів у різних регіонах. Вони збирали кошти для організації, надавали допомогу переселенцям у влаштуванні побутових умов, організації ясел, культурно-освітніх закладів на нових територіях, виконували санітарно-просвітницьку діяльність та інші подібні ініціативи.

Впродовж 1920-х років у радянській Україні на громадських засадах активно діяли різноманітні наукові товариства, де також проявили особливу активність жінки. Ці осередки науки відігравали важливу роль у розвитку наукових досліджень та поширенні знань серед населення. Їхні наукові здобутки та плідна діяльність у науковому середовищі свідчать про високий рівень освіченості та інтелектуальний потенціал жіноцтва того часу. До прикладу, представниці жіноцтва діяли у таких наукових товариствах УСРР: Є. Личкова проводила науково-дослідницьку роботу в галузі природничих наук (Київське природниче товариство); професорка Т. Родіонова брала участь в роботі комісії та виступала в якості екскурсовода, ділилась своїми знаннями та ентузіазмом з публікою (Харківське природознавче товариство); Н. Полонська-Василенко виступала з науковими доповідями, популяризуючи та поширюючи тим самим знання про минуле України, а також П. Смирнова, яка аналогічно виступала з науковими доповідями по проблемах національної історії (Київське Історичне товариство Нестора-Літописця).

Таким чином, 1920-ті роки, коли більшовицька влада утверджує НЕП та політику українізації як напрям національно – культурного відродження, стали періодом кардинальних змін для жінок України. За короткий час вони здобули політичні та правові свободи, морально та духовно розкріпачилися, розпочавши активну боротьбу за рівноправність у суспільстві. Жінки отримали право голосу, обиралися до рад усіх рівнів, стали активними учасницями політичного життя, входячи до органів влади, громадських організацій та партійних осередків. Однак поряд з лібералізацією та українізацією тогочасного суспільства жіночий рух ставав все більш політизованим та підконтрольним, особливо в кінці 20-х років, коли з неспівською політикою буде покінчено, а сталінізм та більшовицький терор матимуть ще більший негативний вплив на вирішення жіночого питання в Україні.

Висновки. 1920-ті роки стали для жінок України епохою кардинальних змін. За короткий проміжок часу вони здобули політичні та правові свободи, розкріпачилися морально та духовно, розпочавши активну боротьбу за рівноправне становище в суспільстві. Жінки отримали право голосу та обиратися до рад усіх рівнів, ставши активними учасницями політичного життя. Їх обирали до органів влади та державного управління, вони вступали до громадських організацій, партійних осередків, обіймаючи керівні посади. Жінки 1920-х років — це активні учасниці громадсько-політичного життя України. Їхня активність проявилася в участі у роботі п'ятнадцяти загальнореспубліканських організацій, а також у діяльності КП(б)У, комсомолу та численних місцевих громадських об'єднань. Жінки не просто були присутніми в цих структурах — вони активно й творчо працювали, наповнюючи їхню діяльність реальним змістом. Їхня практичність, ініціативність та ентузіазм заохочували мільйони жінок і чоловіків долучатися до громадської роботи. Діяльність жінок цього періоду стала важливою віхою в історії України, адже вона продемонструвала, що жінки є не лише домогосподарками, а й повноправними громадянами, здатними до активної участі в усіх сферах суспільного життя.

Однак, ці трансформації відбувалися в умовах жорсткого ідеологічного контролю. Попри зовнішні ознаки емансипації, громадсько-політична активність жінок у радянській Україні 1920-х років була глибоко інтегрована в авторитарну систему більшовицької влади. Їхня участь у суспільному житті не стільки означала здобуття автономії, скільки служила інструментом зміцнення радянської ідеології та формування «нової людини». Ідея самостійного жіночого руху або реалізації феміністичних принципів у західному розумінні залишалася поза межами допустимого.

Участь українських жінок у діяльності таких організацій як Червоний Хрест, МОДР чи ТЗСТ була важливою частиною соціального і громадського життя 20-х років ХХ століття. Проте важливо наголосити, що ця активність, зокрема у сфері міжнародної взаємодії, відбувалася виключно в рамках дозволених державою структур. Усі зв'язки із зарубіжжям жінки УСРР здійснювали через організації, що були під контролем Комінтерну або прямо афілійовані з радянськими інституціями. Яскравим прикладом цього є Міжнародна організація допомоги борцям революції, заснована рішенням IV Конгресу Комінтерну, яка забезпечувала контакт із зарубіжжям у строго ідеологічних межах. Незалежна взаємодія з міжнародними жіночими чи правозахисними організаціями, не пов'язаними з соціалістичним табором, була повністю заборонена. Жінвідділи, що функціонували при партійних органах, залишалися єдиною дозволеною формою організованої жіночої активності, яка суворо підпорядковувалась директивам Комуністичної партії. Це суттєво обмежувало можливості жінок для прояву автономної ініціативи, зокрема у сфері міжнародної солідарності чи альтернативного жіночого руху.

Список використаних джерел та літератури

Бакли М., 2004. Политика большевиков и женотделы в 1920-х-1930-х гг. *Гендерная реконструкция политических систем*. Санкт-Петербург: Алетейя. 355–380.

Богачевська-Хом'як М. Д., 1995. Білим по білому: Жінки у громадському житті України, 1884–1939. Київ: Либідь, 424.

Богачевська-Хом'як М. Д., 1993. Дума України – жіночого роду. Київ: Воскресіння. 57.

Вороніна М. С., 2019. Освіта як ознака гендерної стратифікації жінок в УСРР в 1920–1930-ті роки. *Дриновський збірник*, № 11, 363–370.

Емельянова Е. Д., 1961. Работа Коммунистической партии среди трудящихся женщин в восстановительный период. Смоленск. 34.

Коханова О. О., 2015. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків. 208.

Кривуля О. О., 2007. Залучення жінок України до Компартії у 1920-1930-ті роки – вирішальний крок у зміні їх соціальної ролі. *Історичні записки: Збірник наукових праць*, Вип. 16, 81–85.

Нагорна Н. М., 2009. Жіночі делегатські збори в УСРР: мета і сутність функціонування, організаційна структура, значення (1920-1933 рр.). *Література та культура Полісся. Проблеми філології, історії та культури ХІХ–ХХ ст. в сучасному науковому контексті*, Вип. 56, 267–289.

Непіпенко Л. П., 2015. Гендерна ідеологія та гендерна політика в радянській політичній культурі України періоду НЕПу. *Гілея: науковий вісник*, Вип. 145(1), 116–123.

Олійник Н. Ю., 2015. Емансипація жінок по-радянськи: особливості та наслідки. *Грані*, № 6, 144–151.

Орлова А. С., 2020. Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве 1918 г., Кодекс законов о браке, семье и опеке 1926 г. (сравнительно-правовой анализ). *Эволюция российского права: материалы XVIII Заоч. межд. науч. конф. молодых ученых и студентов, г. Екатеринбург, 30 апр. 2020 г.* Екатеринбург: Уральский гос. юр. ун-т., 42–43.

Розовик О. Д., 2013. Жінки в громадсько-політичному та соціально-культурному житті УСРР (1920-ті роки): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 254.

1919. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.): Президія III Всеукраїнського З'їзду Рад від 14.03.1919 р. *Верховна Рада України: Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> (дата звернення: 06.04.2025).

1924. Конституція СРСР 1924 року (травень 1924 р.): Президія II з'їзду рад СРСР від 31.01.1924 р. URL: https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1924/red_1924/550866/ (дата звернення: 06.04.2025).

1925. Конституція УСРР 1925 року (травень 1925 р.): Президія IX Всеукраїнського З'їзду Рад від 10.05.1925 р. *Вікіджерела*. URL: uk.wikisource.org/wiki/ЗУРПСУУ/1925/1/47/Про_зміну_Конституції_Української_Соціалістичної_Радянської_Республіки (дата звернення: 06.04.2025).

1926. Заходи по ліквідації дитячої безпритульності на Україні. *Вісті ВУЦВК*. 3.

1929. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки 1929 року (травень 1929 р.): Президія XI Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 15.05.1929 р. *Верховна Рада України: Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text> (дата звернення: 06.04.2025).

2018. Товариство Червоного Хреста в Україні відзначає 100-річчя. *Ogo.ua (Видавничий дім «ОГО»)*. URL: <https://ogo.ua/articles/view/2018-04-18/92980.html> (дата звернення: 30.05.2025).

References

Bakli, M. 2004. Politika bolshevikov i zhenotdely v 1920-kh–1930-kh gg. [Bolshevik policy and women's departments in the 1920s–1930s]. *Gendernaya rekonstruktsiya politicheskikh sistem*. Saint Petersburg: Aleteya, 355–380. [in Russian].

Bochachevska-Khomiak, M. D. 1995. Bilym po bilomu: Zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy, 1884–1939 [In White on White: Women in the Public Life of Ukraine, 1884–1939]. Kyiv: Lybid, 424. [in Ukrainian].

Bohachevska-Khomiak, M. D. 1993. Duma Ukrainy – zhinochoho rodu [The Duma of Ukraine is of Feminine Gender]. Kyiv: Voskresinnia, 57. [in Ukrainian].

Voronina, M. S. 2019. Osvita yak oznaka hendernoї stratyfikatsii zhinok v USSR v 1920–1930-ti roky [Education as a sign of gender stratification of women in the Ukrainian SSR in the 1920s–1930s]. *Drynovskiyi zbirnyk*, 11, 363–370. [in Ukrainian].

Emelyanova, E. D. 1961. Rabota Kommunisticheskoi partii sredi trudyashchikhsya zhenshchin v vosstanovitelnyy period [The work of the Communist Party among working women during the recovery period]. Smolensk, 34. [in Russian].

Kokhanova, O. O. 2015. Suspilno-politychne stanovyshche zhinky v radianskiy Ukraini (20-30-ti rr. XX st.) [Socio-political status of women in Soviet Ukraine (1920s-1930s)]: dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Kharkiv, 208. [in Ukrainian].

Kryvulya, O. O. 2007. Zaluchennya zhinok Ukrainy do Kompartii u 1920-1930-ti roky – vyrishalnyy krok u zmini yikh sotsialnoi roli [Involvement of Ukrainian women in the Communist Party in the 1920s-1930s – a decisive step in changing their social role]. *Istorychni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats*, 16, 81–85. [in Ukrainian].

Nahorna, N. M. 2009. Zhinochi delehatski zbory v USRR: meta i sutnist funktsionuvannya, organizatsiyna struktura, znachennya (1920-1933 rr.) [Women's delegate assemblies in the Ukrainian SSR: purpose and essence of functioning, organizational structure, significance (1920-1933)]. *Literatura ta kultura Polissya. Problemy filolohiyi, istoriyi ta kultury XIX–XX st. v suchasnomu naukovomu konteksti*, 56, 267–289. [in Ukrainian].

Nepypenko, L. P. 2015. Henderna ideolohiya ta henderna polityka v radianskiy politychniy kulturi Ukrainy periodu NEPu [Gender ideology and gender policy in the Soviet political culture of Ukraine during the NEP period]. *Hileya: naukovyy visnyk*, 145(1), 116–123. [in Ukrainian].

Oliinyk, N. Yu. 2015. Emansypatsiya zhinok po-radyansky: osoblyvosti ta naslidky [Soviet-style emancipation of women: features and consequences]. *Hrani*, 6, 144–151. [in Ukrainian].

Orlova, A. S. 2020. Kodeks zakonov ob aktakh grazhdanskogo sostoyaniya, brachnom, semeynom i opekunskom prave 1918 g., Kodeks zakonov o brake, semye i opeke 1926 g. (sravnitelno-pravovoy analiz) [Code of Laws on Acts of Civil Status, Marriage, Family and Guardianship Law of 1918, Code of Laws on Marriage, Family and Guardianship of 1926 (comparative legal analysis)]. *Evolyutsiya rossiyskogo prava: materialy XVIII Zaoch. mezhd. nauch. konf. molodykh uchenykh i studentov, g. Ekaterenburg, 30 apr. 2020 g.* Ekaterinburg: Uralsky gos. jur. un-t., 42–43. [in Russian].

Rozovyk, O. D. 2013. Zhinky v hromadsko-politychnomu ta sotsialno-kulturnomu zhytti USRR (1920-ti roky) [Women in the socio-political and socio-cultural life of the Ukrainian SSR (1920s)]: dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 254. [in Ukrainian].

1919. Konstytutsiya Ukrainskoi Sotsialistychnoi Radyanskoï Respubliki (berezen 1919 r.): Prezidiya III Vseukrainskoho Z'yizdu Rad vid 14.03.1919 r. [Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic (March 1919): Presidium of the III All-Ukrainian Congress of Soviets from March 14, 1919]. *Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> (accessed: 06.04.2025). [in Ukrainian].

1924. Konstytutsiya SRSR 1924 roku (traven 1924 r.): Prezyddiya II z'yizdu rad SRSR vid 31.01.1924 r. [Constitution of the USSR of 1924 (May 1924): Presidium of the II Congress of Soviets of the USSR from January 31, 1924]. URL: https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1924/red_1924/550866/ (accessed: 06.04.2025). [in Russian].

1925. Konstytutsiya USRR 1925 roku (traven 1925 r.): Prezyddiya IX Vseukrainskoho Z'yizdu Rad vid 10.05.1925 r. [Constitution of the Ukrainian SSR of 1925 (May 1925): Presidium of the IX All-Ukrainian Congress of Soviets from May 10, 1925]. *Wikidzherela*. URL: uk.wikisource.org/wiki/ЗУППСУУ/1925/1/47/Про_зміну_Конституції_Української_Соціалістичної_Радянської_Республіки (accessed: 06.04.2025). [in Ukrainian].

1926. Zakhody po likvidatsii dytyachoi bezprytnosti na Ukraini [Measures to eliminate child homelessness in Ukraine]. *Visti VUTsVK*. 3. [in Ukrainian].

1929. Konstytutsiya Ukrainskoi Sotsialistychnoi Radyanskoï Respubliki 1929 roku (traven 1929 r.): Prezyddiya XI Vseukrainskoho z'yizdu rad robotnychkykh, selyanskykh i chervonoarmiyskykh deputativ vid 15.05.1929 r. [Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic of 1929 (May 1929): Presidium of the XI All-Ukrainian Congress of Soviets of Workers', Peasants' and Red Army Deputies from May 15, 1929]. *Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text> (accessed: 06.04.2025). [in Ukrainian].

2018. Tovarystvo Chervonoho Khresta v Ukraini vidznachaye 100-richchya [Red Cross Society in Ukraine celebrates 100th anniversary]. *Ogo.ua (Vydavnychyu dim «OHO»*). URL: <https://ogo.ua/articles/view/2018-04-18/92980.html> (accessed: 30.05.2025). [in Ukrainian].

**SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF WOMEN IN SOVIET UKRAINE (1920S):
GENDER ASPECT OF THE PROBLEM**

Darina Binkovska

Master's student,

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Kateryna Dvirna

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of History and Ethnology of Ukraine,

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The article provides a comprehensive study of the socio-political activity of women in Soviet Ukraine in the 1920s in the context of the socio-economic changes during the New Economic Policy (NEP) period and the resolution of the gender issue. It is proven that, despite the official proclamation of gender equality and the enshrinement of women's political rights in the Constitution of the Ukrainian SSR of 1919, as well as 1925 and 1929, in practice, women's participation in public life was limited and controlled by the Soviet authorities. Particular attention is paid to analyzing the role of Zhenotdels (women's departments) – structures created under party bodies, which formally aimed to involve women in state administration but in practice directed their activity within the framework of fulfilling party directives. The main areas of Zhenotdels' activity are revealed, including the fight against illiteracy, political education, participation in election campaigns, and assistance to needy segments of the population. The article explores women's participation in public organizations, particularly in the "Red Cross", "Friends of Children", MODR (International Organization for Aid to Revolutionary Fighters), TZET (Society for the Assistance to the Defense and Aviation-Chemical Construction of the USSR), and scientific societies. Examples of specific forms of public work undertaken by women are provided, such as caring for orphans, charitable activities, organizing food distribution points, and educational events. The increasing representation of women in local government bodies, under the influence of active state and party propaganda, is also analyzed. Due attention is paid to the contradictions of Soviet policy: on the one hand – formal emancipation, on the other – ideological control, which limited real opportunities for women's self-realization. The article highlights the transformation of women's roles in the new socialist society, their participation in the building of the Soviet state, and their contribution to the development of Ukrainian public life in the 1920s.*

Key words: *women, Soviet Ukraine, 1920s, public activity, political participation, women's departments, emancipation, Soviet legislation, gender equality, delegate meetings, electoral process, women's movement.*